

Tezkire Geleneğinin Öncüsü Latîfî ile Geleneğin Takipçisi Safâî'nin Tezkirelerinde Biyografileri Verilen Şairlerin Şairâne Yaradılışlarına ve Üsluplarına Dair Değerlendirmelerin Karşılaştırılması

Comparison of Evaluations on Poetic Characters and Styles of Poets whose Biographies are Given in Collections of Biographies (Tazkirah) by Latîfî, the Pioneer of the Tradition of Poet Collections, and Safâî, the Follower of this Tradition

Ayşe Dalyan

Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Arap edebiyatının ardından Fars edebiyatında şairlerin unutulmaması için kullanılan, Ali Şîr Nevâî aracılığıyla edebiyatımıza geçen tezkire geleneği Klâsik Türk edebiyatının inceleme alanlarından biridir. Bugüne kadar tezkireler üzerine tenkitli çalışmalar yapıldığı gibi tezkire terminolojisi ile ilgili çalışmalar da sürdürülmektedir.

Tezkire terminolojisi üzerine kurulan bu çalışmanın evreni 16. yüzyılda ilk tezkire örneklerinden olan ve daha sonra hazırlanacak tezkirelere öncülük görevini üstlenen Latîfî'nin *Tezkiretü's-şuara ve Tabsiratü'n-nuzamâ* ile 18. yüzyılda, 16. yüzyıl tezkire geleneğinin takipçisi Safâî'nin *Nuhbetü'l-âsâr Min Fevâ'idü'l-eş'âr* isimli tezkeresidir. Örnekleme ise belirlenen bu tezkirelerde yazarların tanıtımını yaptığı şairlerin şairâne yaradılış hâlleri bakımından: "çâlâk, derrâk, ibdâ', icâd, ihtirâ', pür-gû, selikâ-selâkât, tasarruf, tûtî" ve üsluplarını değerlendirilirken kullandıkları: "âb-dâr, çâşni, halâvet, reng-rengîn" terimlerinin ortak ve farklı yönlerinin karşılaştırılmasıdır. Çalışmanın merkezi olan tezkireler taranmış ve fişlenmiştir. Bu konu hakkında daha önce yapılmış çalışmalar değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, bu eserlerde yazarın tanıtımını yaptığı şairlerin şairâne yaradılışları ve üsluplarını değerlendirilirken kullandıkları, tezkire terminolojisine mâl olmuş kelimelerin tespitini yaparak bu konuda daha önce yapılmış çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Bu bildiri de tezkire yazarlarının şairleri değerlendirirken kullandığı yukarıda sıralanan kelime ve tabirler aracılığıyla tezkire geleneğinin terminolojisi üzerine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Latîfî Tezkiresi, Safâî Tezkiresi, tezkire terminolojisi

Abstract

Collection of Biographies (*Tazkirah*) tradition, which is used in Persian Literature after Arab Literature in order to keep record of poets and is transferred to our literary tradition by Ali Şîr Nevâî, is one of the study fields in Classic Turkish Literature. There have been critical studies on these collections and researchers are also studying on their terminology.

The main focus of this study is Latîfî's *Tezkiretü's-şuara ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, which is one of the first examples of collection of biographies in 16th century and has been the forerunner for later examples and *Nuhbetü'l-âsâr Min Fevâ'idü'l-eş'âr* by Safâî, who lived in 18th century and, still, was a follower of 16th century tradition. Here, we have tried to investigate, compare and contrast the expressions and words used to define the literary assets of poets: "çâlâk, derrâk, ibdâ', icâd, ihtirâ', pür-gû, selikâ-selâkât, tasarruf, tûtî" and their authentic styles: "âb-dâr, çâşni, halâvet, reng-rengîn". These two collections of biographies have been scanned and indexed, and studies that have been done in this subject have been evaluated. The aim of this study is to investigate, compare and contrast the expressions and words used to define the literary assets of poets and their authentic styles, and thus to contribute to the volume of works on this subject.

In this study, terminology of collection of biographies is investigated and emphasized by evaluating the expressions and words to define poets used by biography writers.

Key Words: Latîfî's Collection of Biographies (Tazkirah), Safâî's Collection of Biographies (Tazkirah), terminology of collection of biographies (Tazkirah).

Giriş

İnsanoğlu dünyaya geldiği günden bu yana değişik sistemler aracılığıyla iletişim kurmuştur. Bu sistemlerin içinde en gelişmiş ve en kalıcı olanı işaretlerle örülmüş yazıdır. Canlı olan dili gelecek nesillere aktaran yazı sistemi insanoğlunun geçirdiği gelişim sürecinde kendini geliştirerek kurallı bir yapıya ulaşmıştır. Zamanla ilkel yazı temel iletişim ihtiyacı olmaktan çıkıp sanat yapma, düşüncelerini aktarma aracına dönüşmüştür. Bu yine insanla paralel gelişen bir süreçtir. Süreç iki koldan gelişmiştir. Biri nazım diğeri ise nesirdir. *Duygu ve düşünceleri, gramer kuralları çerçevesinde sözlü ve yazılı olarak anlatma yöntemi olan nesir, genelde vezin ve kafiyeli olan nazımın karşıtıdır. Nesir düşüncenin dilidir, sebep sonuç ilişkisini göz önünde bulundurarak bilinenden bilinmeyene adım adım ilerler; ayakları sağlam bir şekilde yere basmadan yürüyemez. Güçlü bir nesir, bir milletin entelektüel özellikleri bakımından yüksek bir düzeye ulaştığının göstergesidir.* (Çardak 2006: 74-75)

Türkiye Türkçesinde nesir kendi içinde üç koldan gelişmiştir. Sade, orta ve süslü nesir olarak adlandırılmaktadır. Sade nesir, Kuran tefsirleri, tasavvufî ve hadis kitapları gibi halkın kullandığı dille, yine halka hitap etmek için tercih edilen, eğitime amacını taşıyan bir üslûptur. Orta nesir, Arapça ve Farsça kelimelerin beğenildiği bir dönemde, anlatılmak istenen şeyden sapmadan yazardan yazara yabancı kökenli kelime sayısının değiştiği, hüner gösterme amacında olmayan bir diğer üslûp şeklidir. Süslü nesir ise yazarın ne kadar yabancı kelime bildiğini, edebî sanatlarla ne kadar hâkim olduğunu kanıtlama amacıyla tercih edilmiştir.

Nesirle yazılan edebî türlerin içinde şairlerin biyografilerini anlatan tezkireler bulunmaktadır. Tezkire, *Arapça zikr kökünden türetilmiş bir kelimedir. Zikr, anma, hatırlatma, sözünü etme anlamlarına geldiğine göre tezkire, hatırlamaya vesile olan şey mânâsına gelir. Bu geniş sözlük anlamına dayanılarak kelime, çeşitli mânâlarda kullanılmıştır. Bir şeyi hatırlatmaya ya da bir haberi bildirmeye yarayan kısa pusula; herhangi bir iş için izin verildiğini bildirmek üzere hükümetten alınan kâğıt; askerinin terhis olduğunu gösteren belge; aynı şehirdeki resmî daireler arasında gidip gelen yazışma, bunların başlıcalarıdır.* (İsen 1997: 28) Şair tezkireleri İslam kültürüne hastır. Araplarda Tabakat adını verdikleri bu çalışmalar İran'a, Ali Şîr Nevâyî ile Türk kültürüne geçmiştir. Anadolu sahasında ilk tezkireci bilindiği gibi Sehî Bey'dir. Bu ilk tezkirenin ardından sekiz yıl sonra yazılmış olan Latîfî'nin *Tezkiretü's-ş-şuara ve Tabsiratü'n-nuzamâ* isimli tezkiresi gelmektedir. Anadolu sahasında Sehî Bey'in öncülük ettiği tezkire geleneği XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Türk şair tezkireleri, mukaddimelerinde şairin ve şiirin ne olduğu hakkında tespitler bulunması sebebiyle Türk edebiyatının bir nevi poetika özelliği taşıyan eserleridir. Bu özellik İslam dünyası tezkire geleneğinde sadece Türk şair tezkirelerinde bulunmaktadır. Bu tezkirecilerden Latîfî, *Anadolu sahasında türle ilgili ilk "tezkire" adını kullanan yazar, mukaddimesinde, şiirin "fazilet ve meziyetlerini" anlatarak şiir yazmanın haram ve yasaklanmış olmadığını ispatlamağa çalışmış ve bu konuda bazı deliller ileri sürmüştür.* (İpekten 2002: 44-45) Latîfî, *bilhassa Fânî maddesinde şiire ve şairlere dair söyledikleriyle bir anlamda kime şair denileceğini ve şiirin ne olduğunu veya ne olması gerektiğini uzun uzun* (İsen 1997: 22) anlatmıştır. Latîfî tezkiresi, bu sebeple bir nevi poetik değerlendirmeler taşımaktadır. Bu özelliklerinin dışında Latîfî, eserinin muhteva ve tertip şekli sebebiyle daha sonrakilere örnek teşkil ederek tezkireciliğe büyük katkısı bulunmuştur. Latîfî Tezkiresinin hem muhteva hem de tertip açısından takipçisi olan *Safâyî'nin tezkiresi, edebiyatımızda Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin eserleri kadar ehemmiyetlidir. XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla, XVIII. yüzyılın başında, özellikle bir kültür ve edebiyat devri olan Lâle Devri'nde yaşayan şairler bakımından çok değerli bir kaynaktır.* (Çapan 2005: 15)

Şair tezkireleri, insanı merkez almış, şairlerin hayatlarını, sanat güçlerini değerlendiren ve tanıtmaya çalışmaktadır. Bu değerlendirmeler bazen klişeleşmiş

tespitler olsa da bazı yazarların tespitleri günümüzde yapılan uzun çalışmaların sonucunda ulaşılan tespitlerle eşdeğer taşımaktadır. Şairlerin yaratılış hâli ve özelliklerini tespit ederken üzerinde durdukları hususları şöyle sıralamak mümkündür. Bunlar: Şairlerin sanat güçleriyle yaratılışları arasındaki münasebet; tabiatlarında sanat açısından gerekli özelliklerin bulunup bulunmadığı, doğuştan getirdikleri sanat zevk ve kabiliyetin genel sanat durumlarına etkisinin ne olduğu şeklinde özetleyebileceğimiz, geniş bir perspektifle dikkatlere sunulmağa çalışılır. (Çapan 2007: 265) Şairlerin yaratılışlarına ve sanatlarına yönelik bu değerlendirmelerde kullanılan kelimeler tezkire terminolojisine mâl olmuş terimleri oluşturduğu gibi, yazarın özel kullanışları da edebî değer taşımaktadır.

Şuarâ tezkirelerinde, eserleri değerlendiren tezkire yazarları kendi devri ve sanat anlayışına göre teşekkül etmiş bir normdan hareket etmektedir. Bu normun açığa kavuşmadan ne divan şiirini gereği gibi anlamak, ne de tezkirelerdeki hükümleri çözmek mümkündür. (Aktaş 1998: 113) Tezkire yazarı, sözcükleri gerçek anlamlarının dışında kullanabilir. Burada 'geleneksel adlandırma' mecaz, geleneksel yaklaşımla, aklı ve lügavî şeklinde sunulabilir. İlkinde bir fiili asıl fâilden başkasına isnat etmek, ikincisinde ise lügat anlamlarından başka anlamları göstermesi (Saraç 2004: 101, 102) söz konusudur. Metni oluşturan yapı ve ifade unsurları ferdî ve edebiyat geleneğinden kaynaklanmaktadır. Edebiyat geleneğinden kaynaklananlar bizi, edebî tür dediğimiz norma götürür. (Aktaş 1998: 103) Tezkirelerin üslûplarıyla ilgili değerlendirmeler yapmak için öncelikle türün kendine has kompozisyonunu, kelime servetini, cümle yapısını, söz sanatlarını ve süslerini (Aktaş 1998: 70) belirleyen özelliklerin tespitinin yapılması gerektiğini bilmekteyiz. Buna göre tabii dilden sapan ifadelerin bu türe nasıl mâl olduğunu belirlemek ve bunu tespit etmek için çalışmamıza konu olan tezkirelerden örnek ifadeler verilmeye çalışılmıştır.

1. Şair Yaratılışlarına Ait Değerlendirmede Kullanılan Kelimeler

Bu bölümde belirlenen tezkirelerde şair yaratılışlarına ait değerlendirmede kullanılan **çâlâk**, **derrâk**, **ibdâ**, **icâd**, **ihtirâ**, **pür-gû**, **selikâ-selâkât**, **tasarruf**, **tûf** terimleri seçilmiştir.¹

“**çâlâk**” terimi sözlüklerde “çevik, eline ayağına çabuk, tez canlı” olarak tanımlanırken *tezkire terminolojisinde daha çok zihin gücü ve sanat yaratıcılığını ifadede kullanılmaktadır.* (Çapan 2007: 275) Anadolu sahasına Ali Şîr Nevaî'nin *Mecâlû'n-Nefâis* isimli eseriyle ilk kez bir terim olarak girmiştir. (Durmuş 2007: 91) *Sehî Beg'in tezkiresinde Şîrâzî maddesinde bir kez geçen bu sıfat* (Tolasa 2002: 207), Latîfî tezkiresinde geçmezken, Safâyî'nin bu terimi kullandığı görülür. Safâyî İkbâl için; “*Ma'ârif-i cüz'iyede ve külliyyede mâhir gerçekden şâ'ir ve fenn-i tıbbda daîhi teşhîs-i emrâza kâdir ve 'ilm-i nücumda tasarrufu zâhir cäsüs-ı eflâk bir merd-i çâlâkdir.*” (28b/87) Fevzî için; “*Evâ'il-i hâlinde tahşîl-i 'ulûm ve tekmi'l-i kemâl-i fünûn edip daқиқа-dân-ı hârekât-encüm ü eflâk bir merd-i çâlâkdir.* (211b/454)

“**derrâk**” terimi Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde “çabuk anlayan, anlayışlı” olarak geçerken *tezkirelerde yüksek bir değer anlayışı çerçevesinde kullanılmıştır.* (Tolasa 2002: 209) Latîfî Hayâlî Çelebi için; “*kuvveti tab'ı pâki ve sür'at-i idrâk-i derrâk-i fezâyil ü fünûnda ziyâdedür.*” (73a/19-20) Remzî için; “*Bu muqaddime minvâlince 'ulûm u fünûn görmüş fâzil u kâmil ve tab'ı pâk-i derrâki fenn-i şî're daқи şâmil ü mütenâvil idi.* (82b/277) Safâyî Tezkiresinde bir yerde geçmektedir:

¹ Buradan itibaren verilen örnekler dipnotta gösterilen çalışmalardan alınmıştır. Parantez içindeki ilk rakam ve harf varak numarasını, kesme işaretinden sonraki rakam ise eserin sayfa numarasını karşılamaktadır. Latîfî örnekleri için: *Latîfî Tezkiretü's-şuara ve Tabsiratü'n-nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Hzl. Yrd. Doç. Dr. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, 903s. Safâyî örnekleri için: *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-âsâr Min Fevâ'idi'l-eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Hzl. Doç. Dr. Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, 750s.

Safâyî Kühnî için: "...tabŌ-ı pāk ve hātır-ı derrāki hatt u imlā ve ŧiŌr ü inŧāya māŌil ..." (241a/516)

Yaratma hāli ve yeteneği değerlendirilirken kullanılan kelimelerin içinde "**ibdā', icād, ihtirā'**" da bulunmaktadır. Latîfi tezkiresinde bu kelimeler sık sık ve yana yana görülürken Safâyî tezkiresinde ayrı ayrı ve az rastlanmaktadır. Safâyî bunların arasından en çok "ihtirā'" kelimesini tercih etmiştir. Bunlardan **ibdā'** sözlüklerde "örneksiz olarak bir şeyi meydana getirme, yaratma; yeni ve güzel bir eser meydana getirme; yoktan ortaya koyma, icad; sorulan bir şeye güzel cevap verme, güzel söz söyleme" olarak geçmektedir. Tezkirelerde tam olarak anlamı anlaşılammakla birlikte kendisine verilen malzemeyi sağduyu ve seviyeli zevkle gözden geçirip, ağyârını mâni efrâdını câmi bir bütünlük, yepyeni bir eser meydana getirmek (Tural 1984: 470) gibi anlamlarla yaratma hâlini gösterdiği ve kavram alanında **iḩtirā'**, **icād** kelimelerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Latîfi Habîbî için; "**Hāsā-ı ihtirā' ve mahsūs-ı ibdā'dur.**" (62a/222) Nazmî Mehmed Çelebi için; "... Risāle-i 'Arüzında olan buhûruñ her birinde elif kâfiyesinde birer gâzel dimişdür ve kendü dahî çok buhûr ibdā' u ihtirā' itmişdür." (179b/535) Safâyî Seyyîd Hüseyin Vehbî Efendi için; "**Her şafha-i müşğın-raqamı ber-tahte şüküfezâr-ı letâyiğdir ki üstâd-ı kâr her bâğbân-ı 'irfânıñ tohm-ı süveydâsından ser-zede-i hadîka-i ibdā' ve pîrāye ravza-i anîka-i ihtirā'ı olan müntehabât-ı ezhâr-ı nām-dâr âşârı ile müşğın-ı bahâr ve cüybâr-ı eş'âr-ı selâset-eş'ârı ile...**" (8b/51)

Yine yaratma hāli ve yeteneğini niteleyen **icād** kelimesi "vücûda getirme, getirilme; yeniden bir şey çıkarma" anlamlarıyla sözlüklerde geçmektedir. Terimin kavram alanında, genel olarak **ibdā'**, **iḩtirā'** ve **taşarruf** kelimelerinin olduğu görülür. Latîfi Senâyî için; "**Ammā fenn-i ŧi'rde ol kadar kudreti ve icād u taşarrufda cevdet-i tabî'atı yogidi.**" (55b/205) Zâtî için; "**Hâkkā ki icād-ı sūhanda Hāsān-ı sâni ve ibdā'-ı ma'ânide hallâk'ul-ma'ânîdür.**" (77a/263) Visâlî için; "**Ve bu ŧi'r-ı muşanna' dahî anuñ cümle-i icādından ve hāsā-ı ibdā' u ihtirā'ındandır.**" (189a/562) Safâyî tezkiresinde bir yerde geçmektedir. Âğâh için; "**Fârisî ve Türkî nazmda mâhir gerçekden icād-ı ma'nāya kâdir 'asrında memdūh u müselleş şâ'irdir.**" (31a/93)

Yaratma hâlini karşılayan bir diğer terim de **iḩtirā'** dır. Bu gösterge tezkire terminolojisine *Baharistan Tezkiresi*yle girmiştir. (Durmuş 2007: 91) Sözlüklerde "benzeri görülmemiş bir şey icād etme, vücûda getirme, getirilme" olarak geçmektedir. Tezkirelerde söylenmek istenenin, yine de, "yaratma, yeni şeyler ortaya koyabilme" veya "sanat eserine kişiliğinin damgasını vurabilme" şeklinde bir genel çerçevede toplanabileceği anlaşılmaktadır. (Tolasa 2002: 211) **iḩtirā'** hem Safâyî'nin hem Latîfi'nin sık sık kullandığı terimlerin içinde bulunur. Safâyî'nin Latîfi'ye göre **iḩtirā'** terimini diğer yaratma yeteneğini karşılayan "ibdā'" ve "icād" göstergeleriyle birlikte daha az kullanıldığı görülür. Safâyî daha çok ayrı ayrı kullanmayı tercih etmiştir. Latîfi Sûzî için; "**Ve icād-ı taşarruf-ı suhanda ibdā' u ihtirā'a mâlik dervîş-sıfat ve sâhib-ma'rifet kimesne idi.**" (95a/311) Kebîrî için; "**Bu ŧi'r-ı nefîş ve gâzel-ı tecnîş anuñ ibdā' u icādı ve ihtirā-ı zâde-i tab'-ı hāsîsidur.**" (150a/460) Safâyî Reşîd için; "**Fenn-i müsîkiğde küllî mahâreti ve müceddeden beste vü ihtirā'a kudreti olmağla haylice pesendide-i cihân olmuşdur.**" (109b/257) Şuhûdî için; "...fenn-i müsîkiğde dahî müceddeden beste ve ihtirā'a kâdir olmağla ..." (143b/323) Ferdî için; **MaŌârife dâŌir baŌzi ihtirāŌi ve fenn-i târîh ve luğazda ziyâde nām u şâni vardır.** (223b/481)

Sözlüklerde "çok söyleyen, bol konuşan, çalçene" anlamına gelen "**pür-gû'**" tabiri "olabildiğine çok yazan, çok eser veren" anlamlarıyla tezkire terminolojisine mâl olmuştur. (Tolasa 2002: 218) Bu kullanıma, taramalarda tespit edilen verilerin sonucunda Latîfi'den çok Safâyî'nin uyduğunu söyleyebiliriz. Latîfi'de bu terim dört yerde geçmektedir. ('Aşkî-i Kadîm, Firdevsî Rûmî, Lâmi'î ve Mu'îdî) Latîfi Firdevsî Rûmî için; "**Suħan-gūylar ešnâsında pür-gūy itlākı aña şâdiğ u şahîhdür.**" (137a/425) Mu'îdî için; "**Egerçi vüfur-ı icād ve keşret-ı irādla cevdet-i tab'ına teslim iderler lâkin huşûs-ı te'lifâtı itnâb u eksâra düşürmiş mağûle-i pür-güydür**

dirler.” (166b/502) Safâyî’de de bu ifade dört yerde geçmektedir. (Saîd, ‘Adlî, Fahrî ve Vâsık) Safâyî Fahrî için; “*Ev’âül-i hâlinde tahşîl-i ma’rifet etmekle bir şâ’ir-i pür-gû olup eş’ârı şîve-engiz-i letâfet ve güftârı neşve-âmîz-i belâgatdir. Mecmû’-ı eş’ârı bir yerde telfîk olursa bir kaç dîvân olur idi.*” (232b/500) Vâsık için; “*Şâ’ir-i merkûmuñ tûtî-i tab’-ı şîrîn-kelâmı şol kadar pür-gûdur ki eş’ârı bir kaç dîvân olmağla mütehammildir.*” (326a/701)

Sözlüklerde “güzel söyleme ve yazma istîdâtı” olarak geçen ve ilk kez Baharistan’dan Anadolu sahasına geçen (Durmuş 2007: 91) “**selîka**” ve “**selâkât**” tezkirelerde özel bir anlam yüklenerek, yine sanat ve edebiyatta kabiliyetli bir yaratılış ve tabii sanat ve şairlik gücüne sahip oluş hâlinin ifadesi olarak karşımıza çıkar. (Çapan 2007: 268) Latîfî Hasan Çelebi için; “*Tab’ı pâkinde hayli letâfet ü selâkat ve şî’r-i şîrîninde sanâyi’ ü selâset vardır.*” (64b/228) Vehhâb için; “*Lâkin bu cümleden şâhib-i tab’-ı selîka zâde-i qarîha kullanur şâ’ir-i bi’t-tab mevcûd u muhteri’ begâyet kıllat u nedret üzre bulunur.*” (195b/579) Safâyî’nin “*selîka*” ve “*selâkat*” kelimelerini Latîfî’ye göre daha az kullandığı tezkire taraması sonrasında ortaya çıkmıştır. Safâyî Selîm Girâyhân için; “*Ma’rif ü eş’âra selâkat-i tabi’atları olmağla ‘ulemâ-yı dânişverâna dâ’imâ meyl ü rağbet ve şu’arâ-yi bedi’ül-beyân ile hem-vâre ülfet ü şohbet edip...*” (127a/289) ‘İzzet için; “*Cebîn-i hâlinde fûrûg-ı nûr-ı kıyâset lâmi’ ve selîkası şî’r ü inşâ şî’arını câmî olduğundan ...*” (194a/417)

Sözlüklerde “sahip olma, idare ile kullanma, tutum, ekonomi” anlamıyla yer alan “**tasarruf**” teriminin tezkirelerde anlamı net değildir. Elde edilen verilerden “*sanat unsurlarını amacına en yakın bir şekilde kullanabilme, alışılmışın dışına çıkma, kendine özgü değişik bir durum (veya durumlar) ortaya koyabilme hali ve yeteneğidir*” yargılarına ulaşabiliriz. (Tolasa 2002: 215) Yine bu terim Sehî Beg aracılığıyla Anadolu sahasına Alî Şîr Nevâyî’nin tezkiresiyle geçmiştir. (Durmuş 1997: 91) “Tasarruf” her iki yazarda da çok sık kullanılan bir terimdir. Latîfî’de bu göstergenin kavram alanında “*icad*”, “*cevdet-i tab*”, “*dikkat*” ve “*zihn*” kelimeleri vardır. Latîfî Ahmed Paşa için; “*Bâ-vücûd ki kendülerüñ cevdet-i tab’ı bî-gâye ve tasarruf-ı zihni bî-nihâyedür...*” (36b/157) Senayî için; “*Ammâ fenn-i şî’rde ol kadar kudreti ve icad u tasarrufda cevdet-i tabi’atı yogıdi.*” (55b/205) Safâyî Nisârî için; “*... meşâhir-i şu’arâda bir şâ’ir-i râsih ve gâyet hûb müverrih ve tasarrufât-ı eş’âra kâdir şâ’ir-i şîrîn-makâl ve memdûh-ı erbâb-ı fazl u kemâl olup eş’ârı pâk ve güftârı tâbnâk u bî-bedeldir.*” (268a/570) Vâkîf için; “*Ma’arif-i cüz’iyye ve külliyyede mâhir tasarrufât-ı eş’âra kâdir şâ’ir oğlu şâ’irdir.*” (330a/710)

Klâsik Türk şiirinin vazgeçilmez kelimesi “**tûtî**” tezkirelerde de “güzel, hoş tatlı dilli şair ve yazar”ları belirtmek için kullanılmıştır. Latîfî Haydar Çelebi için; “*Ol mürğ-ı mu’allem ve tûtî-i şeker-fem lafz-ı şarih ve zebân-ı faşih ...*” (69a/240) Kandî-i Sirozî için; “*Halâvet-i elfâzda ve ‘uzûbet-i edâda şâ’ir-i şîrîn-kelâm ve kelâm-ı şekerin ile tûtî-vâr kand-âşâm idi.*” (146a/449) Safâyî Agâ-zâde Efendi için; “*Bostân-ı belâgatiñ tûtî-i şeker-beyânı ve gülistân-ı fesâhatiñ bülbül-i şîrîn-zebânı Agâ-zâde Muhammed Efendi’dir.*” (17b/65) Feyzî için; “*Bu nazm-ı dürer-bâr ol tûtî-i sükker-hâr-ı belâgatiñ âsârındandır.*” (229a/495)

2. Şair Üslûplarına Ait Değerlendirmede Kullanılan Kelimeler:

Şair üslûpları üzerine değerlendirmelerde en çok göze çarpan “**âb-dâr**, **çâşni**, **halâvet**, **reng-rengîn**” terimleridir. Bu terimler Latîfî ve Safâyî tarafından biyografilerini verdikleri şairlerin nazımları ve nesirleri hakkında değerlendirme yaparken kullanılmaktadır.

Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde “sulu, tâze; parlak; sağlam vücutlu; nükteli; zarif, güzel; hoş” anlamlarıyla verilen “**âb-dâr**” terimi tezkirelerde sözlük anlamına yakın “akıcı, sürükleyici, yeni, taze, ferah, parlak, hoş” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Her iki yazarda da sık rastlanan bu terim, Safâyî’nin Latîfî’ye göre daha çok kullandığı görülür. Latîfî bu terimi “âteş-te’sîr” ibaresiyle birlikte kullanarak anlamda etkileyiciliği arttırmıştır. Latîfî Hamdi Çelebi için; “*Bir nazm-ı selîş ü hem-vâr ve kelâm-ı âteş-te’sîr ü âbdârdur ki ...*” (67b/236) Sûzî için; “*Bu*

dahî naẓm-ı âbdâr u pâk ve şî'r-i âteş-te'sîr-i sûz-nâkle â'yân-ı naẓmuñ maḳbûllerinden ve şu'arâ-yı Rûmuñ memdûhlarından idi." (95a/311) Şem'î için; "Egerçi naẓm-ı âbdâr-ı revân-baḫşî selâset-i elfâzda âb-ı revân gibi aḫar ammâ eş'âr-ı âteşini cihet-i sûz u güdâzda oḫuyanlaruñ zabânın fitîle-i şem' gibi yakar." (103b/333) Vasfî için; "Şî'ri şîrîn ü rengîn reng ü çâşnide matbû u dil-pezir ve eş'âr-ı âbdâr-ı âteş-te'sîri 'amgîrlükde şî'r-i Necâtiye bedîl ü nazîrdür." (189b/563) Safâyî Tayyibî için; " 'Asrîñ şu'arâsından olmağla âsârından bu muşanna' naẓm-ı âbdâr çekide-i çeşme-i nihâd-ı güher-nişârı olan âsârındandır." (166a/361) Güftî için; "...Öasrîñ şu'arâsından eş'âr-ı âbdâr-ı pâk ve tâze lehçe-i güftârı tâbnâkdir." (237b/508)

Sözlük anlamı "çeşni, lezzet, tat, tadımlık" olan; Anadolu sahası tezkire terminolojisine *Baharistan* ile geçen (Durmuş, 2007: 91) "**çâşnî**" terimi, Latîfî'nin tanıtımını yaptığı şairlerin üsluplarını değerlendirirken; Safâyî'nin de bir şairde, sözlük anlamıyla kullandığı görülür. Latîfî Mevlânâ Ahmedî Sâhib-i İskender-nâme için; "Ammâ bir vevhle şî'Ör-i yâve ve naẓm-ı sâdedür ki ḫatÖâ eşer-i meze ve sûz u şevḫden bîrûn ve reng ü çâşniye ve şanâyîÖ u maÖânîye gayr-ı metrûn ve ekâbir-i selefden şîrf terceme ve tirâş olduḫdan maÖda reng ü çâşni ne ḫâlâvet-i elfâz ve ne letâfet-i maÖânî." (40a/164) Halîl-i Zerd için; "Eş'âr-ı ma'ânîden ve elfâz u edâsı çâşnidân bîrûn degüldür." (73a/252) Mu'îdî için; "Gâlibâ çâşni-i naẓmı tîbâ'-ı nâsa matbû' gelmedi." (166b/502) Safâyî Mezâkî için; "Mezbûr 'ayyâş-ı rûzgâr olup hemîşe çâşni-i şâhbâ ile şîrîn-mezâk olmağla ..." (254a/540)

Sözlüklerde "tatlılık, şirinlik, zevk" olarak geçen "**ḫâlâvet**" terimi yine aynı anlamla tezkirelerde yerini bulur. Latîfî'nin ve Safâyî'nin tezkirelerinde tanıttığı şairlerin üslûplarıyla ilgili değerlendirmeler yaparken kullandıkları görülür. Latîfî Safâyî için; "Ammâ mâyide-i kelâmında çendân çâşni ve ḫâlâvet bulmaduḫları ecilden emzice-i enâma matbu' gelmeyüp isti'mâline rağbet göstermediler." (111b-112a/355) Firdevsî-i Rûmî için; "Ammâ ne naẓmında nezâket ü lezzet ve neşrinde letâfet ü ḫâlâvet var." (137a/425) Kandî-i Sirozî için; "Egerçi şî'r ile çendân meşhûr degüldür ammâ üslûb-ı şî'r-i şîrîn-i dâ'ire-i ḫâlâvetden dahî dür degüldür." (146a/449) Safâyî Sükkerî için "...ḫalûle ḫarîn inşâsı ve gâyet mergûb ḫatt u imlâsı ve ḫâlâvet-i eş'ârı ve letâfet-i güftârı olmağla..." (122a/279) Fâyîk için; " 'Asrîñ şu'arâsından ḫâlâvet-i eş'ârı şehd-i fâyîḫ ve letâfet-i güftârı medḫe lâyîḫ ve naẓm-ı şâhid-âsârı şîve-engîz-i letâfet ve zâde-i tab'-ı siḫr-kârı ḫoş-ḫurâm-ı mînaşâ-i fesâhatdir." (221a-221b/475)

Sözlüklerde "renkli, parlak, boyalı; güzel, hoş, latif, süslü" olarak geçen "**rengîn**" ve "**renk**", Latîfî ve Safâyî tezkirelerinde "çeşitli, deḫişik, yeknesak olmama" gibi anlamlarını da kazandığı görülür. Anadolu sahasına Sehî Beg aracılığıyla Alî Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n Nefâis* tezkiresinden geçmiştir. (Durmuş 2007: 91) *Reng* ve *rengîn*, her iki yazarın sık başvurduğu; şairlerin nazımlarını değerlendirirken kullandıkları terimlerdenidir. Bu terimi Latîfî, hemen hemen aynı anlamda "çâşnî" terimiyle birlikte kullanmaktadır. Latîfî Ezherî için; "Gerçi sözde reng ü taşannu şüretin gösterür ammâ ma'nîde sâde-maḫâldür." (42a/170) Sebzî-i Hâfız için; "Ammâ şî'rinde çendân reng ü çâşnî ve bedâyi' u ma'ânî olduḫcadur." (89b/296) Fevrî Efendi için; "Siyemmâ sâyir fezâyilinden fazla nâzûk ü şîrîn şî'r ü inşâsı ve edâ-i rengîn naẓm-ı dil-güşâsı vardır." (143b/442) Safâyî Rahîmî için; "Âheng-i kilik-i nağme-serâsı revnaḫ-ı ser-bezm-i letâfet ve suḫan-ı ferâḫ-fermâsı gonca-i rengîn-i bâğzar-ı fesâhat olup..." (99b/235-236) Zârî için; "... müzeyyen manzûm ve mensûr nice resâ'il-i müşḫîn-erkâmı leb-i dil-ber gibi rengîn ve bî-ḫad eş'âr-ı âbdâr-ı siḫr-kârı vardır." (114a/265)

Sonuç

Herat Ekolüyle Anadolu sahasına geçen şair biyografileri ilk kez Latîfî tarafından "tezkire" ismiyle kullanılmıştır. *Baharistan* tezkiresinden Anadolu sahasına "çâşnî, ihtirâ, selikâ ve selâkât" terimleri, *Mecâlisü'n Nefâis* tezkiresinden "çâlâk, rengin, tasarruf" terimlerinin geçtiği görülür. Bu terimlerden "çâlâk"

göstergesini Latîfî, tezkiresinde kullanmamış, Safâyî'nin de "ibdâ', îcâd, ihtirâ'" terimlerinden "ihtirâ'" terimini tercih etmiştir.

Çâlâk, derrâk, ibdâ', îcâd, ihtirâ', pür-gû, selikâ-selâkât, tasarruf, tûtî terimleri şairlerin sanatta, edebiyatta kabiliyetli bir yaratılış hâli ve becerilerini göstermektedir. Bunlardan **çâlâk** şairin şiire olan yetkinliği ve zihin gücünü; **derrâk** çabuk anlayan, hızlı kavrayan; yazarlar bugün kullandığımız "icat" göstergesini nüans farklarıyla **ibdâ', îcâd, ihtirâ'** olarak üç farklı kelimeyle karşılaşmışlardır.

Tezkire terminolojisinde "çok eser verme" anlamında kullanılan **pür-gû** terimini Safâyî terminolojideki manasıyla kullanırken, Latîfî bu göstergenin sözlük anlamını tercih etmiştir.

Latîfî ve Safâyî'nin tanıtlarını yaptıkları şairlerin üsluplarıyla ilgili değerlendirmelerinden tespit ettiğimiz "**âb-dâr, çâşni, halâvet, reng-rengîn**" terimleri "taze, çeşitli, hoş, canlı, lezzetli, tatlı" anlamlarıyla kaleme almışlardır. Bunlar, her iki yazarın da en çok tercih ettiği terimlerdendir. Yine bu terimlerin birbirlerinin kavram alanında oldukları, yazarlar tarafından sık sık aynı cümlede kullanıldıkları görülür.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif, (1998), *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ Yay., Ankara.
- Canım, Rıdvan, (2000), *Latîfî Tezkiretü 'ş-şu 'ara ve Tabsıratü 'n-nuzama (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
- Çapan, Pervin, (2005), *(Nuhbetü 'l-âsâr Min Fevâ 'idi 'l-eş 'âr) İnceleme-Metin İndeks*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
- (2007), UTBS, *Tezkire Terminolojisinde Şair Doğmak veya Şair Olmak*, UTBS 2007 Bildiri Kitabı, 265-282, Erzurum.
- Çardak, Süleyman, (2006), *Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)*, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim: Divan Edebiyatı, Yıl:7, Sayı:77-78 Temmuz - Ağustos, MEB, Ankara.
- Durmuş, Mustafa, (2007), *Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Tür Özellikleri*, Basılmamış Doktora Tezi YÖK, Ankara.
- İpekten, Haluk ve Diğerleri, (2002), *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yay.:6, 1. Basım, Ankara.
- İsen, Mustafa, (1997) *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler (Tezkire)*, Akçağ Yay. 1. Baskı, Ankara.
- İz, Fahir, (1996), *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ Yay., Ankara.
- Saraç, M. A. Yekta, (2004), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yay., İstanbul .
- Tolasa, Harun, (2002), *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yay. Ankara.
- Tural, Sadık Kemal, (1984), *Gerçek, Hakikat ve Edebiyat Eserinde Gerçek Kavramları Üzerine Bir Deneme*, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı: 2, 461-477, İzmir.